

Introducere

În noua cultură de masă, un ochi cât de cât exersat observă, cu ușurință, dar același timp cu stupeoare, prezența unor subiecte care, până prin anii 1970, erau parajul unei extreme drepte hrănite cu mitul politic fabricat la sfârșitul secolului XVIII-lea de către teoreticienii contrarevoluționari, adică mitul complotului internațional la adresa civilizației creștine. Un complot masonic, apoi iudeo-masonic creat în jurul legendei despre Iluminații din Bavaria (ordin constituit de marele Adam Weishaupt, la 1 mai 1776), ulterior cunoscuți sub denumirea de Illuminati. „Conspirația Iluminaților“, o manevră subversivă având ca scop instaurarea unui „guvern mondial unic“¹ este sistematic denunțată încă din epoca Revoluției Franceze². Este vorba, bineînțeles, despre un complot fictiv ai cărui inițiatori, conducători și simpli agenți, înfățișați ca membri ai unei puternice societăți secrete, sunt, de fapt, o creație a imaginației, mai exact a acelei capacități de a fabrica având toate trăsăturile delirului de interpretare și ale unei viziuni paranoice asupra lumii. Acuzați de nenumărați polemisti că ar fi fost principalii responsabili de producerea Revoluției Franceze, Iluminații din Bavaria sunt, chiar din momentul apariției legendei lor, imaginea amenințătoare a subversivității, a haosului revoluționar și a dictaturii criminale. Realitatea istorică a Ordinului Iluminaților (1776–1785) a fost mistificată, supusă mitologizării, în atenția de-a o diaboliza. Fondatorul ordinului a fost socotit succesor al lui Iuda, imagine fixată de Barruel în portretul pe care acesta i-l face lui Weishaupt:

El aparține unei categorii de oameni atât de damnați prin naștere, încât am fi înclinați să-i considerăm ca fiind produsul acelei inteligențe nefaste căreia un Dumnezeu răzbunător nu i-a lăsat decât geniul răului. (...) Din bârlogul lor ascuns, ei nu fac decât să plănuiască atentate, să pună la cale revoluții, să uneltească împotriva Bisericii și a statului. (...) Caracterizat prin aceste atribute (...),

către anul 1748, s-a născut în Bavaria un păgân cu numele de Jean Weishaupt, mai cunoscut, după analele sectei pe care a înființat-o, sub numele de *Spartacus*. (...) Dușman al luminii, asemenea funestei cucuvele care nu zboară decât la adăpostul nopții, căci soarele o năucește, acest jalnic sofist nu va rămâne în istorie, prin răul pe care l-a făcut și pe care plănuia încă să-l mai facă, decât ca imagine a demonului.⁵

Diferența dintre ordinul istoric real al Iluminaților din Bavaria și fabula despre secta Illuminati este izbitoare, în sensul că o organizație paramasonică o existență de numai un deceniu, cu efective foarte modeste și cu o influență limitată, a fost adusă la dimensiunile unei societăți secrete dotate cu o extraordinară forță de manipulare și ai cărei conducători, presupuși inițiați, ar fi aparținut unei descendențe satanice sau unei dinastii luciferice. Este știut – și faptul e cercetat de numeroși istorici – că „legenda Iluminismului” sau „legenda minată” a fost creată și apoi reinventată, transmisă și deformată încă din ultimii ani ai secolului al XVIII-lea. Ea a fost neconținut reformulată, readaptată spiritului vremurilor, reinterpretată de o multitudine de autori, care, în secolele XIX-lea și al XX-lea, au crezut că „motorul” istoriei nu era altul decât efectul acțiunii unor societăți secrete sau rezultatul unei serii de comploturi ori că secretul politicii internaționale consta în dirijarea ei de către lideri necunoscuți, avarate întru chipări ale răului.

Aproape în același timp, francmasoneria de pretutindeni a fost și ea obiectul unei mistificări diabolizante. Ea pornea de la o distincție cu totul retorică pe care abatele Barruel o introdusese în 1797–1798 în *Mémoires pour servir à l'histoire du jacobinisme*: distincția dintre loji (la vedere) și arriere-loji (pe ascuns). Imaginea francmasoneriei era dedublă: ce nu se putea afirma despre masoneria la vedere (sau aproape la vedere) se putea spune despre masoneria ascunsă, ocultă, fără teamă că roata s-ar fi putut întoarce. Cât despre cel mai ascuns din capii societății secrete, se putea spune orice. Era deschisă calea spre cele mai absurde acuzații aduse „supremei conduceri”. Deosebirea dintre „la vedere” și „ascuns”, ca evocare a opoziției dintre „superficial” și „profund”, dar și a celui dintre „jos” și „sus” devenea astfel definitiv baza argumentării antimasonice. Avea să joace, ea însăși, rolul unei paradigme în cea mai mare parte a discursurilor „anti-” care vizau organizații presupuse a conspira sau așa-zisele societăți secrete. Într-un pamflet antimasonic publicat în 1867, *Les Francs-Maçons. Ce qu'ils sont. Ce qu'ils font. Ce qu'ils veulent*, de multe ori reeditat, monseniorul de Séguier

consacră un capitol întreg „adevăratei masonerii care este ocultă și în întregime secretă” în care face o impresionantă descriere a mitului conspiraționist:

Aceasta nu mai este Francmasoneria Lojilor și nici a gradelor înalte, ci este, pur și simplu, *societatea secretă*. Într-o arriere-lojă, masonii aruncă măștile. (...) În fruntea acestei adevărate armate întunecate se află un conducător unic și necunoscut care rămâne în umbră și care dispune de toate *Atelierele* și de toate Lojile. (...) Acest personaj diabolic este mai puternic decât oricare dintre monarhii acestor lumi. În secolul trecut, el a fost, pentru foarte multă vreme, un oarecare german cu numele de Weishaupt⁶.

Pe Illuminati și pe conducătorul acestora îi regăsim, așadar, în fruntea francmasoneriei, așa cum a fost ea mistificată în textele autorilor antimasonici de obedență catolică, încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Dar, în acord cu formele unor contexte sociale diferite și potrivit codurilor retorice ale diferitelor tradiții conspiraționiste, legenda construită în jurul Iluminaților a rămas cunoscută, ea însăși, foarte multe versiuni. În timp ce, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, teza originii templiere a Iluminaților părea o evidență, în ultimii zece ani ai secolului al XIX-lea tinde să se acrediteze aceea a „conducerii vechi” a francmasoneriei și, mai cuprinzător, a tuturor societăților secrete optând să distrugă „civilizația creștină”. Dintr-o descriere a „ierarhiei masonice” cuprinsă într-un pamflet din 1935, intitulat *Ce que l'on vous cache*, găsim în nou aceeași teză: „Deasupra acestei Francmasonerii cunoscute, oficiale, amintea spune, există o francmasonerie mai înaltă, accesibilă numai evreilor⁷”. Această idee care stă la baza antiuideo-masonismului a fost reluată, după 1945, într-un mod mult mai atenuat, sub forma denunțării „guvernului mondial” urzită de către „bancherii internaționali” și de „asociațiile mondialiste”, complotice la „conspirația comunistă”. S-a întâmplat ca noul discurs „antimondialist” (de extremă dreaptă) de la sfârșitul secolului al XX-lea, incriminând ca diabolică Noua Ordine mondială, ca, de altfel, toate formele internaționalismului, să atribuie, la anumiți autori, cu mitul extraterestrilor de „rasă reptiliană” din care ar proveni cea mai mare parte a conducătorilor de pe planetă, ca descendenți hibridi sau doar ca aliați. Illuminati s-au ales astfel cu o nouă genealogie, mai extravagantă decât toate cele de dinaintea ei⁸.

Ceea ce, într-un mod prea puțin satisfăcător, numim convențional teoria conspirației (*conspiracy theory*, *Verschwörungstheorie*⁹) desemnează, destul de

acționează în secret și cu rea-voință, pe bază de planuri, programe și proiecte. Există credința că aceste grupuri oculte sunt la fel de puternice pe cât sunt ostile, ceea ce, în absența unei motivații plauzibile, lasă frâu liber tentației de a le diaboliza. Demascându-i pe dușmanii ascunși și diabolici, cel care denunță complotul se identifică pozitiv, de partea Binelui. Apariția, la acest nivel, a un demers de teoretizare a tipurilor de acțiune implicând secretul afilierilor (de inițiativă), existența grupărilor oculte infiltrate în toate posturile puterii, programul (secret) de dominație și operațiile de manipulare planificate în acest scop, îndreptătesc să vorbim despre „ideologie complotistă” sau, mai pe scurt, despre complotism ori conspiraționism. De reținut că ideea-cadru a manipulării generalizate funcționează ea însăși ca mijloc de manipulare.

4° Mitul conspirației sau mitologia conspiraționistă se construiește în jurul tezei potrivit căreia comploturile fac, au făcut și vor face istoria¹⁸, adică sunt cheia istoriei: este dogma pe care se sprijină întregul edificiu al miturilor. deoarece complotul are în mod necesar un caracter mondial, complotiștii sunt indivizi universali, legați să acționeze peste frontierele politice, lingvistice și dintre civilizații: iezuiți, francmasoni, evrei „cosmopoliți”, comuniști, capitaliști, „apatrizi” etc. Aceste conspirații de dimensiuni planetare sunt denumite uneori megaconspirații. Situată la scara istoriei universale, pentru ca, în felul „delocalizat”, să poată fi mai lesne reprezentată ca un complot mondial, este o invenție fabulatorie ce poate fi atribuită epocii moderne, ca epocă de apariție a teoriei cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a „filosofiilor istoriei” și a exploziei conspiraționiste declanșată de Revoluția Franceză – prin care s-a pătruns într-un fel de galerie a oglinzilor în care complotul nu poate să apară fără dubluri sale: respectiv, complotul iezuit, jansenist, „iluminist”, francmasonic, neoteologic, plier, aristocratic, clerical, iacobin etc. Ceea ce Manès Sperber numea „viziune polițienească asupra istoriei” (expresie creată de psiholog în 1953¹⁹) corespunde accepțiunilor 3 și 4: ea are la bază teza potrivit căreia „neîmplinirile acestei lumi trebuie imputate unei organizații sau unei entități malefice²⁰” – indiferent că e vorba, de exemplu, despre Ordinul iezuiților, francmasonerie, „bancherii internaționali” sau evrei (despre liderii lor ascunși: Întelepții Sionului) – sau chiar tuturor puterilor malefice laolaltă²¹. Având în vedere megaconspirațiile conținute în miturile politice moderne, dictonul „Extremele se atrag” pare a înceta să mai fie vorba goală, devenind o formulare a legii de organizare internă a imaginarului.

Cândirea despre complot prezintă unele analogii cu gândirea mitică: asemenea acestora, ea pune pe seama lumii intenții bune și rele, zei și demoni, „atribuie” ocazional subiective universului obiectiv²², închipuindu-și că astfel explică originile și permanența răului în lume.

Faptul că s-au format în contextul modern al secularizării incipiente impune anumite trăsături epocii conspiraționiste anumite trăsături (ideea complotului universal și importanța exercitării influenței prin acțiuni de propagandă) și anumite moduri de funcționare. Mitul complotului evreiesc mondial, de pildă, este un mit politic modern printre caracteristicile cărui se numără, între altele, aceea de a fi fabricat cu material simbolic preluat din antiiudaismul și antisatanismul medieval²³. Să vedem cum caracterizează Norman Cohn „antisemitismul exterminator”²⁴ care atribuie evreilor o conspirație mondială de tip satanic:

Antisemitismul cel mai virulent (*the deadliest form of antisemitism*), cel care conduce la masacre și la tentativă de genocid (...), apare în jurul credinței că evreii – toți evreii de peste tot – sunt parte a unei conspirații hotărâte să distrugă și apoi să domine restul omenirii. Această credință este doar o versiune modernizată și laicizată a reprezentărilor populare medievale în care evreii apăreau ca o asociație de vrăjitori slujind lui Satana în scopul distrugerii materiale și spirituale a creștinătății.²⁵

Acest model de interpretare este vizibil marcat de ipoteza sociologică a secularizării credințelor religioase despre care se va vorbi și în lucrarea de față. Modelul aduce, printre motivele principale ale celor mai fanatici iudeofobi, teama paranoică de o conspirație sau un complot evreiesc mondial²⁶. Radicalizat prin inspirația sa demonologică, mitul conspiraționist devine o mașină de fabricat dușmani absoluți, sortiți distrugerii. El joacă astfel rolul unei viziuni magice asupra politicului, dar și pe cel al unei filosofii a istoriei²⁷ destul de inconsistente. În plus, el funcționează ca un eficient îndemn la mobilizare și ca un argument puternic în legitimarea sau motivarea acțiunii, oricât de criminală ar fi ea.

De la obsesia conspirațiilor până la ideea unei conspirații-cheie a istoriei universale, de la simpla îngrijorare legată de existența unui complot, până la împărțirea unei viziuni paranoice asupra lumii, este, evident, o distanță enormă, un spațiu ce trebuie cercetat și care s-ar putea dovedi lipsit de omogenitate, atât din punct de vedere cultural, cât și politic.

Revenită în cultura de masă anglo-saxonă a anilor 1970, mai ales prin romane și prin jocurile video, urmate la puțin timp de filme și de seriale de televiziune, tema „conspirației Iluminaților” a trecut printr-un nou ciclu de afirmare. Începutul anilor 1990, după ce, inițial, făcuse parte din marea epopee antimondialistă de extremă dreaptă, având drept scop diabolizarea și respingerea absolutei Noii Ordini mondiale despre care se bănuia că este condusă în secret de către continuatorii direcți ai Iluminaților acuzați că se folosesc de aceleași tehnici de manipulare ca și predecesorii lor. În cartea sa despre și împotriva Noii Ordini mondiale (engl. *New World Order*), demagogul „antimondialist” de dreapta, Robertson afirmă că „Iluminismul n-a fost un fenomen trecător și (că) principala sa influență, ca și discipolii și influența sa, nu încetează să câștige teren și ziua de astăzi”²⁸. Toți teoreticienii mondializării diabolice sunt teoreticienii complotului. Acest proces de impregnare culturală a dat la iveală o nouă realitate ideologică favorizând apariția a ceea ce ar fi putut fi considerat un nou obiect de credință, dar care s-a vădit a fi, mai curând, un fel de *revival* sau o reactivare a unor teme mai vechi: distincția sau chiar opoziția dintre văzut și nevăzut, superficial și ascuns, aparent și real. S-a impus, cu titlu de evidență, distincția dintre societatea la vedere, guvernată de elite conducătoare, și ele acționând la vedere, lumea ascunsă (fr. *arrière-monde*) a unor „lideri nevăzuți”, de tipul universului ocult al Iluminaților, aceștia din urmă fiind considerați cinici și/sau animați de intenții rele. Fiindcă, de fapt, adevăratul joc, fără nici o legătură cu valorile democrației, s-ar juca în spatele decorului democratic, care nu este decât un spectacol al aparențelor. În locul unei filosofii politice se propune un fel de machiavelism sumar: cucerirea prin orice mijloace a puterii (când nu e deținută de păstrarea puterii, fără ieșiri sentimentale pe durata exercitării acesteia, oficial și în secret, în scopul de-a o extinde tot mai mult. A cuceri, a domina, a controla iată programul cu aparență politică al Iluminaților²⁹. Dar puterea despre care e vorba aici nu este doar politică, ci și militară, tehnologică, financiară, mediațională, tinzând să devină putere asupra lumii întregi. În mitul în care Iluminații apar ca figură centrală, unicul lor țel este acela de-a lua în propriile mâini puterea mondială. Ceea ce nu s-ar putea întâmpla fără o vastă operațiune de *tabula rasa*, care țină să amintească unul dintre cei mai citați teoreticieni ai conspirației din a doua jumătate a secolului al XX-lea, William Guy Carr. El își rezumă concepția despre istorie în titlul ultimului său eseu: *La Conspiration mondiale dont le but est détruire tous les gouvernements et religions en place*³⁰. Iată marele secret al Iluminaților, pe care demistificatorii conspiraționiști pretind a-l dezvălui: dorința

de putere, fără de măsură și fără de sfârșit. Oglindire a tendinței totalitare înțelese ca revers al aspirațiilor liberale/democratice, nelipsit din politica Modernilor sau, mai simplu, proiectarea dorinței de atotputernicie existente în fiecare dintre oameni asupra unor categorii (a altora) demne de a fi disprețuite.

Cu toate că rămân nevăzuți, Iluminații pot întruchipa multe dintre figurile de culo-politicii: a cutărui sau cutărui grup ocult considerat de temut (o sectă sau o societate secretă: de la francmasonerie și până la Grupul lui Bilderberg³¹), a unui grup etnic redimensionat ca forță diabolică (evreii), a unui regim politic de tipul celui negativ (american, în general) sau a unei alianțe interstatale ori forțate, a unei suprastatale secrete, imaginate ca rețea internațională. În ceea ce s-ar putea denumi modelul standard al motivului conspiraționist contemporan, acuzațiile au în vedere, mai curând, un grup secret care, de pildă, în sânul guvernului american, ar exercita o influență hotărâtoare asupra orientărilor politice ale țării sau ar complota în vederea atingerii unor obiective, diverse, dar întotdeauna de nedeazăluit, al căror scop ar fi instaurarea guvernului mondial. De la începutul epidemiei de SIDA, circulă, la scară planetară, o serie de acuzații specifice, punând în joc un tip de explicație bazat pe „cauzalitatea diabolică”³²: se ar că s-ar explica printr-un complot american ai cărui inițiatori, inevitabil legați de CIA³³, ar fi organizat în laborator, prin tehnici de manipulare genetică, producerea virusului acestei boli în scopul exterminării populației din țările sărace și rezolvării, pe această cale, a îngrijorătoare probleme a suprapopulării lumii³⁴.

În viziunea adepților ideii de conspirație, politica mondială are un sens ascuns care pot avea acces doar aceia pe care teoria despre complot i-a luminat. Îndeplinind, din acel moment, funcțiile unei cunoașteri esoterice, ea permite descifrarea arcanelor istoriei. Această valoroasă cunoaștere nu poate fi transmisă decât printr-o formă de inițiere (oricât de elementară) care să ducă la iluminare: un moment în care se crede că totul devine dintr-odată pe înțeles. Pentru a recunoaște realitatea ocultă, trebuie deci să se pornească de la descifrarea aparențelor. Ceea ce poate fi astfel dezvăluit (niciodată însă pe de-a-ntregul) arată cam în felul următor: prin manevre secrete, conducători necunoscuți urmăresc scopuri ascunse. Secretul este factorul de legătură dintre esoterism și conspiraționism. Orice formă de esoterism (oricât de greu ar fi de definit acest termen) presupune o elementară distincție: aceea dintre lumea profanilor (cei care rămân în afară, încolo de ușa secretelor) și lumea inițiaților (cei care sunt în stare să vadă în interiorul lucrurilor sau să vadă dinlăuntru, să parvină la înțelesul secretelor, inclusiv

al comploturilor); și, de asemenea, distincția dintre lumea așa cum este ea văzută de profani și lumea așa cum este ea văzută de inițiați.

De aceea „conspirația Iluminaților“ a putut fi încadrată în valul culturii explicat adesea ca o „reîntoarcere a esoterismului“, produs, după cum se admite în mod curent, la începutul anilor 1990, în țările occidentale și căruia i se reaminte uneori o posibilă legătură, pe de o parte, cu sfârșitul „religiilor laicizate“ reprezentate în principal de comunism și, pe de altă parte, cu relativa recesiune a creștinismului instituțional ca purtător de semnificație socială (un presus efect al „secularizării“). Potrivit acestei din urmă ipoteze, configurația „terro-conspiraționistă“ ar fi apărut ca un produs de înlocuire, ca o nouă mașină de producere a sensului, ca alternativă de hrană spirituală în spațiul definit prin apariția „noilor mișcări religioase“³⁵. În același timp, pe scena culturală apar ansambluri de zvonuri mai mult sau mai puțin paranoice precum și povestiri fantastice, în jurul a două reprezentări deopotrivă repulsive: pe de o parte, amenințării întruchipate de extraterestri care complotează în diferite moduri împotriva speciei umane și, pe de altă parte, aceea a complicității conducătorilor unora dintre țările lumii – guvernul american, în primul rând³⁶ – cu extraterestri animați de intenții rele, prezentați ca fiind ostili și superiori din punct de vedere tehnologic ființelor omenesti. Prin asimilarea tematicii ufologice a povestirilor de groază, mitologia conspiraționistă a pășit într-o nouă eră³⁷. Una dintre cele mai elocvente expresii cinematografice ale acesteia se găsește în filmul realizat de Roland Emmerich, *Ziua Independenței* (1995), în care descoperirea bruscă a invaziei extraterestre este asociată cu aceea a unui complot al CIA pentru eliminarea existenței unui OZN și a cadavrelor de extraterestri studiate într-o bază subterană secretă și bine păzită³⁸. Subiectul nou, palpitant, a dat prilej unui număr de scriitori și de cineaști, cu sau fără talent, să construiască la confluența temelor „conspirația guvernamentală“ și „invazia extraterestră“³⁹ și chiar baza unui mit în formare, acela despre „conspirația cosmică“⁴⁰, legat sau nu de un „război intergalactic“⁴¹. Printr-o clasică reacție în lanț, felul în care aceste crânguri au fost receptate a dus la consolidarea credințelor conspiraționiste.

Cucerirea spațiului cosmic și succesul genului științifico-fantastic au încurajat foarte probabil, credințele în existența farfuriilor zburătoare și în toate reprezentările de tip ufologic. O anchetă publicată în 1987 de revista americană *Omni* arată că, din analiza a 2 000 de răspunsuri date de cititorii ei la 450 de întrebări, 75% dintre aceștia afirmă că ar fi văzut un OZN, 42% spun că au trecut printr-o *missing time*, un gol de memorie (cu referire la perioada în care au fost răpiți

de extraterestri), 65% și-au exprimat convingerea că OZN-urile sunt de origine extraterestră. Mai multe informații convergente permit, ca o ipoteză generală, să se considere că, între anii 1970 și 1980, credințele în fenomene paranormale s-au multiplicat în țările occidentale. De pildă, răspunsurile la două sondaje realizate în Statele Unite, la o distanță de paisprezece ani unul de celălalt, în 1973 și în 1987, arată o creștere netă a numărului de persoane care afirmă că ar fi intrat în legătură cu indivizi decedați: 27% în 1973, 42% în 1987. Un sondaj de mare amploare efectuat în 1992 de către Roper Organization (6 000 de subiecți intervievați) stabilea că „experiențele neobișnuite“ susceptibile de a implica răpiri de persoane extraterestre erau detectate la un american din cincizeci, procentaj care, în raportare la numărul total al populației americane, ar duce la cifra de 1 200 000 de americani „abduși“⁴²! Potrivit unui studiu din 1997, realizat în cinci țări canadiene, 9,6% dintre persoanele intervievate cred că ar fi văzut OZN-uri (ceea ce ar însemna aproape trei milioane de canadieni!), peste 52% cred că unele OZN-uri sunt nave cosmice ale extraterestrilor și mai bine de 57% afirmă că existența OZN-urilor face obiectul unei înșelătorii a armatei și a guvernului. Această complotură politico-militară pentru ascunderea legăturilor cu „vizitatorii“ extraterestri apare în rezultatele a numeroase sondaje realizate în Canada și în Statele Unite, mai ales în a doua jumătate a anilor 1990. După un studiu realizat de Medford (Wisconsin), în 1994, 60% dintre persoanele intervievate cred în zvonurile potrivit cărora armata ar deține, în ascuns, corpuri de extraterestri. Într-un sondaj realizat în 1995 cu participarea Universității din Ohio arată că un american din doi crede că OZN-urile sunt reale și că guvernul federal ascunde adevărul în privința acestora. Potrivit studiului făcut de Time poll la 15 iunie 1997, 80% dintre americani cred că guvernul ascunde adevărul despre existența formelor de viață extraterestre, iar 64%, că extraterestrii au intrat în legătură cu oamenii. Un sondaj Gallup publicat în septembrie 1997 arată că 71% dintre americani cred că guvernul a intrat în relații cu extraterestrii, dar că ascunde acest lucru.

Potrivit anchetei efectuate în Franța de Sofrès în ianuarie 1993, 55% dintre persoanele intervievate cred în transmiterea gândurilor la distanță (același procentaj ca și în cazul vindecărilor prin pase magnetice), 46%, în explicarea tipurilor de comportament prin semnele zodiacale, 35%, în visele premonitoare, 14%, în predicțiile clarvăzătorilor, 19%, în farmece și vrăjitorii, 18%, în prezența pe pământ a extraterestrilor. În plus, 51% dintre persoanele intervievate cred că într-o bună zi știința va trebui să recunoască existența reală a

vag, diferite atitudini (sentimente sau percepții), credințe (sau convingeri), perspective sau sisteme teoretice cu pretenții explicative. Pentru a nu persista în confuzie, cum se întâmplă de obicei pe marginea acestui subiect, să analizăm masa de acuzații aberante, pornind de la câteva distincții ce ar putea fi considerate elementare. Mergând în ordinea crescândă a gradului de elaborare, vizionăm despre comploturi imaginare se grupează în patru categorii – începând cu simpla prezumție de complot în interpretarea diferitelor fapte, până la marile epopei de natură mitică despre istoria sau despre evoluția omenirii. Teoria de conspirație, deși această denumire nu este cea mai potrivită, poate avea cel puțin patru accepțiuni:

1° Teama de o conspirație imaginară sau reală îngrijorare provocată de comploturi care nu există¹⁰, dar care fac obiectul credințelor. În acest caz, teoria se reduce la exprimarea acestei temeri¹¹. A-i da un chip este echivalent cu a lupta împotriva ei, totuși, teama este din ce în ce mai mare. Pentru a înțelege procesul paradoxal care are loc astfel, ordinea cauzală spontan afirmată de către cei care își mărturisesc credința în existența conspirațiilor trebuie inversată. Adevărul e că ei se tem, iar pentru a scăpa de această teamă, inventează comploturi care să le confirme, să le justifice și să le elimineze temerile. În fața salturilor bruște ale istoriei, a noianului de evenimente oferite din belșug de toată media și însoțite de comentarii puțin convingătoare și iremediabil confuze, devine foarte mare tentația de a crede că „ni se ascunde totuși un „Totul“, adică, adevărul, esențialul, adevăratele cauze sau adevăratele motive. „Ni trimite la acei subiecți necunoscuți și priviți cu neliniște de indivizii care, temându-se, le atribuie complotul. Cei care cred în conspirații hotărăsc astfel singuri de ce să se teamă, stimulându-și în același timp temerile. Și, pentru că fără un secret nu există comploturi, secretul ar fi arma de care s-ar folosi cei care dețin puterea de a spune sau de a nu spune. În democrațiile așezate, e ușor ca oamenii obișnuiți să fie înșelați de ideea că, prin intrigi și presiuni obscure, rețelele oculte ar putea provoca scăderea a nivelului lor de trai sau o îngustare a câmpului de libertăți. Nelămurită credința în existența unei conspirații nu se prea deosebește de un vag sentiment de nesiguranță a vieții, firesc, de altfel, în „societatea riscului“¹²: ea este împărțită, în mod ales, de cetățenii oarecum nostalgici care nu suportă nesiguranța și care devin îngorțați de imprevizibilitatea crescândă a destinelor individuale sau a devenirii colective. Epoca revoluționară era și ea caracterizată prin insecuritatea vieții indivizilor. Revoluția Franceză, ca o răsturnare aparent inexplicabilă, pe care numeroși contemporani o considerau de neînțeles, a însemnat pentru aceștia nu doar un traumatism, ci și un motiv temeinic de a căuta o explicație. Schema conspirației este

structural vorbind, răspunsul cel mai simplu dat acestui imperativ. În ceea ce privește din această imensă mașinațiune, funcția cognitivă nu este exclus să fie dublată de o funcție afectivă cu efecte ambigue: explicația aduce liniștire și stimulare. Acesta este imaginarul fundamental al ideii de complot. Următoarele trei accepțiuni sunt o consecință a celei dintâi.

2° Ideea sau ipoteza conspirației: existența unor evenimente istorice resimțite ca tulburi ori de-a dreptul absurde întărește presupunerea că la originea lor ar găsi unul sau mai multe comploturi, adică, în ultimă instanță, intenții și acțiuni ale oamenilor¹³. Or, în acest caz, ipoteza nu funcționează pe principiul metodei metodice și nici nu este limitată prin recurs la experiență: ea se transformă în teză¹⁴. Ideea de conspirație funcționează de la sine ca model de inteligibilitate, astfel că utilizarea ei oferă satisfacția unui echilibrări de ordin psihic. Aplicarea acestui model pare să aducă pe teritoriul explicabilului și al raționalului evenimente ce păreau total aleatorii. Ideea conspirației, observă François Furet, „operează această pervertire a schemei cauzale prin care orice fapt istoric real poate fi redus la o intenție sau la o voință subiectivă“¹⁵. Iluzia că utilizarea corectă a gândirii și a noțiunilor ei înseamnă control asupra a tot ce se întâmplă permite, pentru o vreme, contracararea impresiei de haos. Așa se explică de ce perioada revoluționară a fost atât de bogată în comploturi imaginare: în vârtejul acelor răsturnări aparent lipsite de sens, orice adversar era învinuit de complot, ceea ce crea iluzia cunoașterii motivației și a scopurilor ce stăteau la baza acțiunii diferitelor grupuri. După toate aparențele, trecerea de la ideea-călăuză la ideologie a avut loc în epoca Revoluției Franceze, care „anunță o lume în care orice schimbare în plan social se datorează unor forțe cunoscute, prezente în evidențe și aflate în plină activitate“¹⁶. Această atitudine cognitivă nu exclude totuși participarea afectivă în sensul ei negativ, în care, pe un fond de anxietate, dominante sunt indignarea, furia și revolta. Posibila existență a conspirațiilor generează mânie și neîncredere. Indivizii care cred în complot nu-și pot dobândi liniștea cognitivă, din punctul de vedere al cunoașterii, decât cu prețul unui disconfort afectiv, trăit ca permanentă neîncredere: ei nu pot pune la îndoială laborioasele lor activități de raționare. Astfel, pentru unii indivizi sau grupuri, obsesia complotului este oricând o predispoziție.

3° Ideologia conspirației: se întemeiază pe convingerea că procesele sociale, în special cele despre care se crede că ar fi cauza sărăciei în lume și a nefericirilor omenești, se explică, în mod necesar, prin manevre ale grupurilor oculte ce